

EL BAIX LLOBREGAT: UNA VALL VINÍCOLA I TERRISSERA DE L'AGER BARCINONENSIS

Cèsar Carreras Monfort
Universitat Autònoma de Barcelona

Albert López Mullor
Diputació de Barcelona

Josep Guitart i Duran
Institut d'Estudis Catalans

L'actual territori del Baix Llobregat era una part integrant del territori de la colònia romana de *Barcino*, el conegut *ager Barcinonensis*, que estava limitat al nord-est per la *mansio* de *Ad Fines* (actual Martorell), punt en què un pont creuava el riu Llobregat per la seva part més estreta (Gurt i Rodà, 2005). El Baix Llobregat és un territori certament homogeni configurat pel curs

del riu Llobregat (antic *Rubricatum*), amb dues petites serralades a banda i banda del curs del riu.

Malgrat aquestes elevacions, la vall del Llobregat és una plana al·luvial ampla que ha patit contínues crescudes del riu, sobretot coincidint amb les tempestes típiques en aquesta zona al final de l'estiu i als mesos de tardor. Els sediments arrossegats pel riu han anat modelant tot el delta

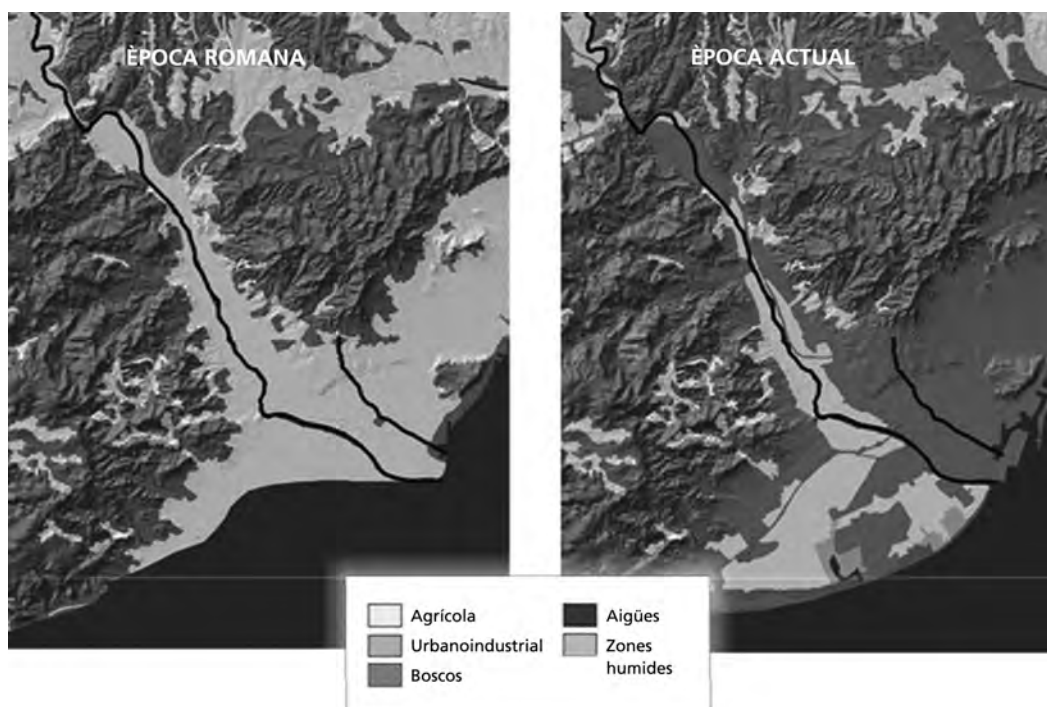

FIGURA 1. Reconstrucció del delta amb SIG Geomedia de David Cardelus (UOC).

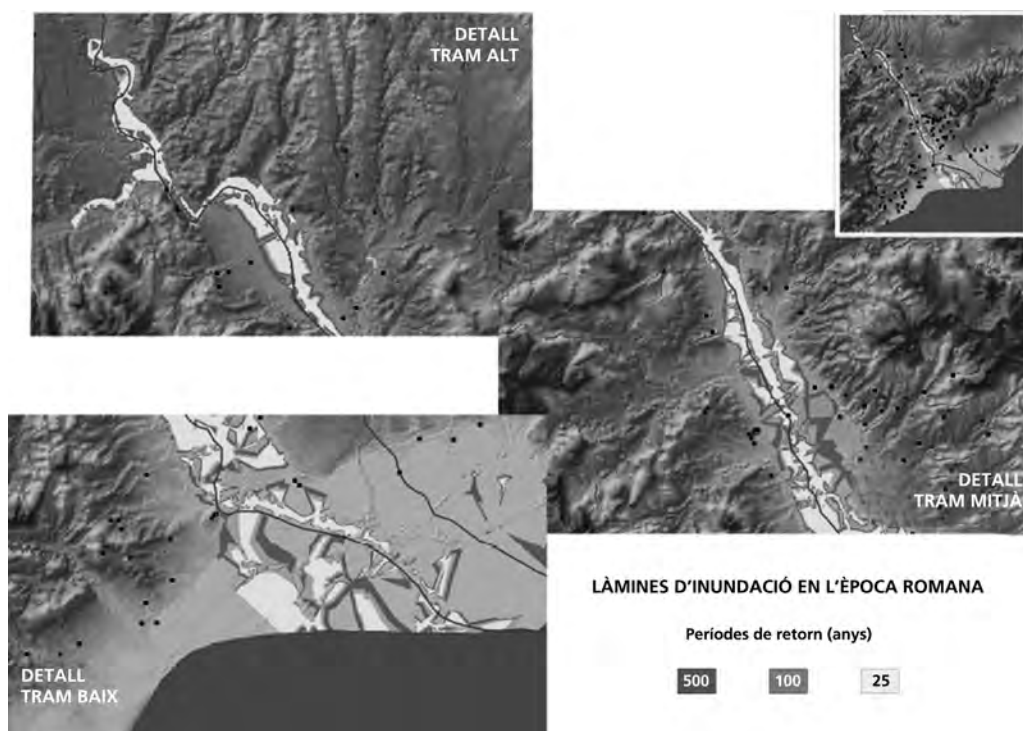

FIGURA 2. Mapa d'inundació (SIG Geomedia) en època romana i relació amb els jaciments romans.

i modificant la línia de costa, que en el seu moment es trobava en una línia imaginària que passava per les Sorres (Gavà) i no gaire lluny de l'actual Sant Boi.

Malgrat els canvis que ha sofert el paisatge del Baix Llobregat en els darrers anys per causa del creixement urbanístic i industrial, encara es pot reconstruir prou bé l'entorn físic d'època romana. Tal com apareix en la figura 1 en una reconstrucció amb un sistema d'informació geogràfica (SIG), a part del canvi en la línia de costa, una major cobertura de la massa forestal i algunes variacions en el llit i el cabal del riu, l'entorn segurament no va canviar gaire des d'època romana fins al segle XVIII.

Pel que fa a la localització dels jaciments ibers i romans, tots es trobaven en zones que no estaven amenaçades per les periòdiques crescudes del riu a la tardor, tal com s'ha pogut inferir a partir d'una simulació amb SIG (figura 2). Encara que pugui resultar obvi, els antics pobladors de la vall eren bons coneixedors de les crescudes del riu i de la modificació del curs d'aquest, i van evitar qualsevol risc a l'hora de situar els seus assentaments estables.

Sí que segurament hi ha hagut una certa evolució en els tipus d'explotació agrícola de la vall, tal

com han fet evident els estudis de Palet i Riera (2009). Les descripcions dels viatgers estrangers del segle XVIII segueixen sent una font valuosa de com devia ser el paisatge en l'antiguitat. Pel que fa a la zona que ens ocupa, destaquen dues obres: *El viaje a España hecho en los años 1786 y 1787*, de Joseph Townsend, i *Voyages en Italie et en Espagne*, d'Arthur Young (1787-1789).

Segons la descripció de Joseph Townsend en el seu llibre 1, sembla que la zona del delta del Llobregat no reunia unes bones condicions sanitàries: «Echamos desde el Montjuich nuestras miradas sobre el llano extendido, formado por el Llobregat, y que parece fértil pero poco atrayente, pues por todas partes ofrece un triste aspecto y los habitantes muestran todos señales de fiebre, hidropesía¹ o ictericia²».

També descriu els cultius de la zona adjacent a Barcelona: «El terreno en torno a Barcelona está bien cultivado, abunda en viñas, higos, aceitunas,

1. Malaltia que consisteix en la retenció de líquids en els teixits com a conseqüència d'un mal funcionament de les funcions digestives i de l'eliminació a través dels ronyons i la pell.

2. La icterícia o pell groga és una malaltia causada per la presència de glòbuls vermells fora de circulació o per un fetge sobrecarregat.

naranjas, sedas, lino, cáñamo, algarrobas, trigo candéal, cebada, avena, centeno, habas, guisantes, maíz, mijo, con todas las variedades de lechuga, coles, coliflores y otros vegetales para el uso de la cocina».

La descripció d'Arthur Young en el seu viatge encara és més precisa: «Por todas partes tierras en barbecho y, sin embargo, la tierra rara vez está muy limpia de malas hierbas. Escasas cosechas de cereales cubren todavía los campos. Las viñas, unas veces están sin orden aparente a unos cuatro pies de distancia; otras, en líneas a seis pies. Triste país, surcado de secas torrenteras. Venden en las calles albaricoques, ciruelas, melones, etcétera, muy maduros, vendidos al aire libre... La población aumenta, las construcciones se mejoran; hay más viñas, tierras en producción, pero con barbechos. Por doquier el suelo es una marga roja y tenaz; la trinchera abierta por un camino, a través de una viña, nos muestra una capa arable de siete pies de profundidad, tan buena abajo como arriba; el terreno inferior daba un buen cáñamo».

Aquest territori, que reunia unes bones condicions per a l'agricultura i que en època històrica concentrà els cereals i l'horta a la zona plana de la vall, acostumava a concentrar cultius arborícoles en les zones amb relleu, menys aptes per a d'altres cultius.

Si bé no tenim descripcions tan acurades com en l'època moderna, no és difícil imaginar que el paisatge d'època romana no devia ser tan diferent. De fet, la presència romana comença a ser important a la vall del Llobregat a partir de la fundació de la colònia *Iulia Faventia Barcino*, aproximadament entre els anys 16 i 10 aC. Fins a aquell moment, tenim una escassa presència de restes d'instal·lacions agrícoles pròpiament romanes, a excepció del jaciment de Can Miano (Sant Feliu) i, sobretot, del de la Plaça de les Bruixes II (Molins de Rei), on sembla que va existir una primera vil·la republicana.

Al llarg dels segles II i I aC sembla que l'ocupació ibèrica continuà amb més o menys intensitat en els poblats situats en els principals turons de les cadenes muntanyoses que delimiten la vall. En la primera línia de costa, com a principals assentaments es trobaven el jaciment de Montjuïc (sitges de l'Estadi), el poblat del Calamot (Gavà), el poblat del castell de Castelldefels i Sant Ramon (Sant Boi), mentre que a la riba esquerra

del riu es localitzaven la Penya del Moro (Sant Just Desvern) i la Santa Creu d'Olorda, i a la riba dreta hi havia Puig Castellar (Sant Vicenç dels Horts). Més enllà de Martorell, a Esparreguera, es troba un altre jaciment important: el Castell (Solias, 1983 i 1990). En la figura 3 es mostra un mapa de distribució d'aquesta població ibèrica tardana al Baix Llobregat (Solias, 1983); s'hi indiquen les possibles àrees d'influència, representades amb polígons Thiessen, de cadascun dels centres importants, i també alguns centres menors secundaris.

Amb la fundació de la colònia *Iulia Faventia Paterna Barcino* cap a l'any 10 aC hi ha una *centuriatio* o divisió del territori vinculat a la nova ciutat que afecta el territori del pla de Barcelona, que ha estudiat de manera detallada Palet (1997) a partir de les traces geomorfològiques, part del Vallès i tot el Baix Llobregat. Les traces d'aquesta centuriació en el Baix Llobregat no han estat estudiades, si bé segurament el riu *Rubricatum* i el tram de la *Via Augusta* devien ser alguns dels seus eixos organitzatius.

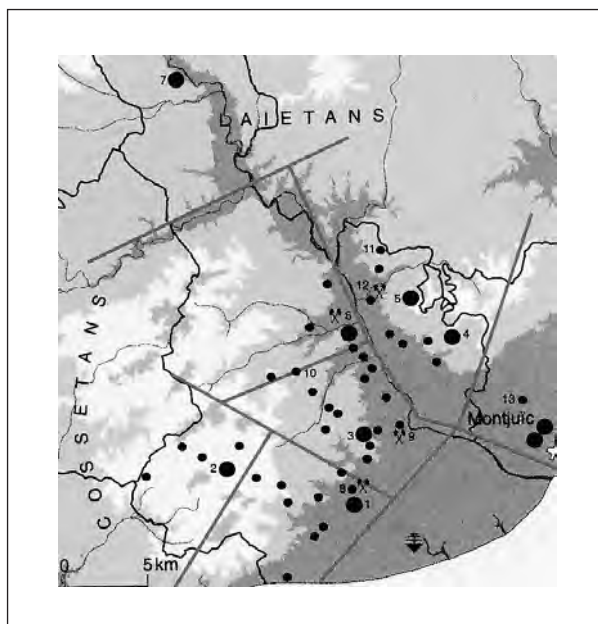

FIGURA 3. Jaciments ibers del Baix Llobregat (Solias, 1998, 46): 1) el Calamot (Gavà); 2) Puig Castellar (Begues); 3) Sant Ramon (Sant Boi); 4) Penya del Moro (Sant Just Desvern); 5) Santa Creu d'Olorda; 6) Puig Castellar (Sant Vicenç dels Horts); 7) el Castell (Esparreguera); 8) Can Tintorer (Gavà); 9) el Barri Antic (Sant Boi); 10) Sant Antoni (Santa Coloma de Cervelló); 11) la Salut (el Papiol); 12) Can Miano (Molins de Rei); 13) la Torrassa (l'Hospitalet).

Els trossos de terra (resultants de la centuriació) van ser majoritàriament assignats als nous colons, però alguns possiblement van arribar a mans d'aquesta població indígena ibèrica que es mantenia en el territori. Aquesta multiculturalitat dels primers pobladors de la colònia queda patent en l'onomàstica present en l'epigrafia de la ciutat i del territori (Fabrè *et al.*, 1984 i 1997), que, a més de recollir possibles noms d'arrel indígena i itàlica, presenta noms procedents d'altres províncies i alguns possibles noms grecs servils.

Segons Olesti (2004, 2005 i 2009), gran part d'aquesta onomàstica dels primers colons va quedar fossilitzada en els topònims del territori, que apareixen enregistrats en els cadastres medievals dels segles IX i X dC (p. ex., cartulari de Sant Cugat), i alguns fins i tot han arribat fins als nostres dies, com és el cas de Cornellà, Vallirana o Gavà. Es creu que els topònims d'origen romà identifiquen un *fundus* o *praedium* —propietat agrícola— o bé una instal·lació agrícola de processament, com una vil·la o una granja. El mapa de la figura 3 mostra la relació entre la toponímia

de possible origen romà i alguns dels jaciments romans rurals identificats a la vall del Llobregat. Entre aquests jaciments s'inclouen les terrisseries productores d'àmfores.

Coincidint amb la *centuriatio* del territori de la colònia, s'inicia una producció vinícola més intensiva que en època republicana, si bé els estudis pol·línics no han documentat un canvi tan dramàtic com es pensava (Palet i Riera, 2009). De tota manera, es documenta un major nombre de restes de premsatge, piscines de decantació de líquids i, sobretot, terrisseries destinades a produir àmfores per a comercialitzar vi per via marítima.

Les primeres terrisseries apareixen en aquest moment fundacional en llocs propers al mar, punt de sortida del vi i, per tant, el lloc més lògic per a envasar el producte en les àmfores. Així doncs, la primera terrisseria ben datada és la del Barri Antic de Sant Boi de Llobregat, amb la seva producció inicial de Pascual 1 i Dressel 7-11 locals, a la qual s'afegirà la Dressel 2-4 a partir de l'època de Tiberi. Resulta interessant recordar que Sant Boi era un lloc d'antic poblament ibèric

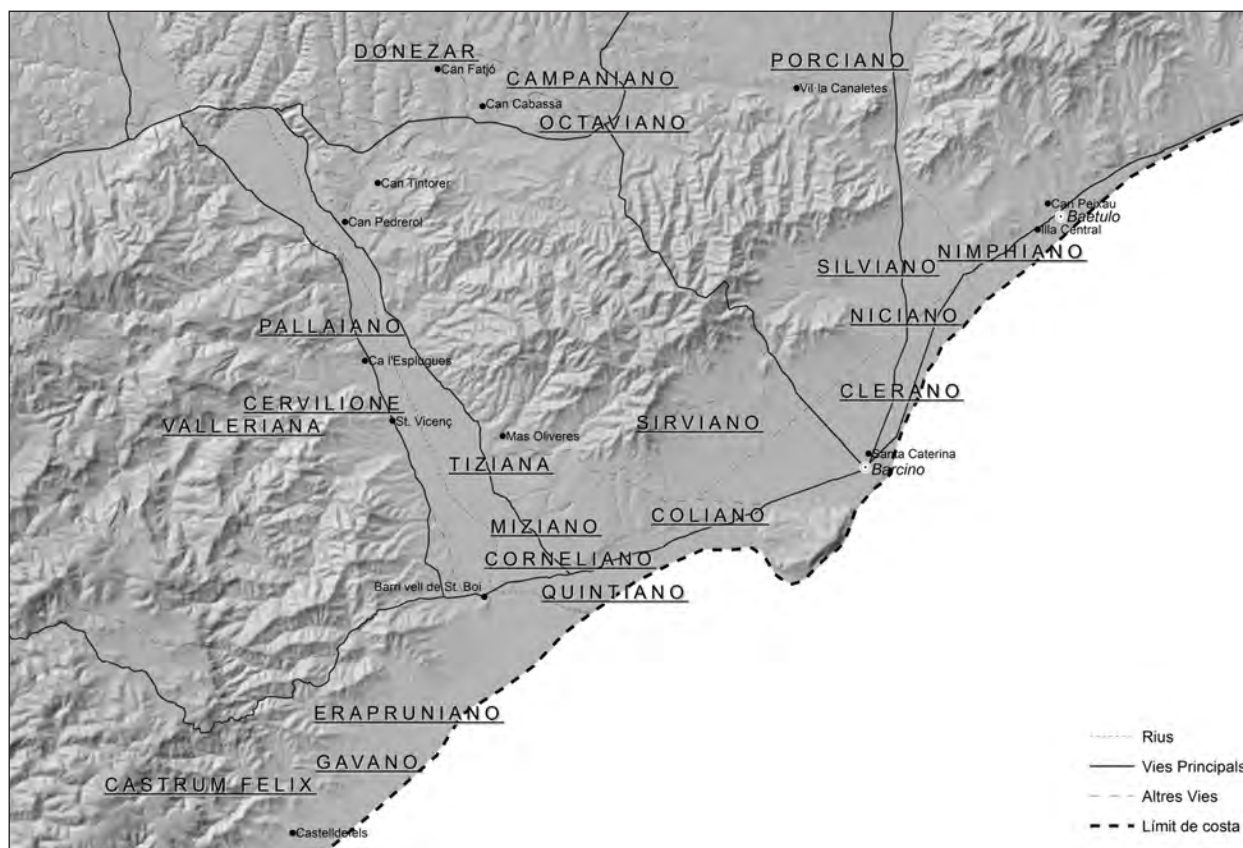

FIGURA 4. Jaciments i toponímia romana del Baix Llobregat.

(jaciment del turó del Castell) i, per tant, amb una alta densitat de població en un indret afavorit de cara al comerç marítim. Encara que es coneix força bé la terrisseria del Barri Antic (vegeu l'article de López Mullor en aquest mateix volum), és possible que a la zona del Casc Antic hi hagués una bateria de forns que seguiria fins a arribar a algun punt a prop de l'Ateneu. Hi ha constància, en antigues obres de l'Ateneu, de la presència de possibles restes d'àmfora en un cert volum. Així doncs, la terrisseria del Barri Antic de Sant Boi podria haver estat una veritable indústria, més que no pas un forn aïllat.

Una altra terrisseria del moment fundacional es localitza a Sant Vicenç dels Horts i cobria una extensió de més de 500 metres de longitud vorejant la riba dreta del Llobregat. Coneguda inicialment per les excavacions de Can Perals i Can Reverter, on es documentaven alguns abocadors d'àmfores i unes poques marques, les darreres intervencions al carrer de Moragas, el Mercat i el carrer de Barcelona (vegeu l'article de Morera i Miquel en aquest volum) han proporcionat un gran nombre d'envasos amforals i més de cent cinquanta marques noves (vegeu l'article de Berni i Carreras en aquest volum). El que semblava una terrisseria de petites dimensions, ara sembla una indústria terrissaire amb zones també de preparació de vi (premses i *lacus*). També en el cas de Sant Vicenç dels Horts hi ha una ocupació ibèrica al petit turó de Puig Castellar. Per tant, era una zona densament poblada.

A més d'aquests dos centres de la primera època, que semblen veritables indústries terrissaires, tenim un cas d'una terrisseria associada a una vil·la, Can Manyoses, amb una única marca d'àmfora. En els casos del Barri Antic de Sant Boi i de Sant Vicenç dels Horts, el nombre de marques és tan elevat que indica un grau de complexitat productiva en aquesta indústria difícil d'explicar, amb combinacions de marques en una mateixa àmfora. A aquestes dues indústries, se'ls van afegir dues terrisseries més en època de Tiberi, Can Pedrerol de Baix (Castellbisbal) i Can Tintorer (el Papiol), en zones amb menys ocupació ibèrica i més a l'interior.

No és aquest el lloc per a explicar la funció de les marques, però sí que cal destacar que és un fenomen molt concentrat en aquesta part de la Laietània, ja que, a part del Baix Llobregat, potser només el Maresme registra un nombre tan im-

portant i variat de marques d'àmfores. Per a tenir-ne una idea aproximada, la major part de les marques trobades en els derelictes localitzats al golf de Lleó (Corsi-Sciallano i Liou, 1985) són originàries del Baix Llobregat, amb un percentatge molt elevat.

Les marques del Baix Llobregat en àmfores Pascual 1 es localitzen en jaciments terrestres del sud de la *Gallia*, en l'eix que defineixen els rius Aude i Garona, el conegut com a *isthme gauloise*, com si els vins laietans es comercialitzessin en terres gal·les i en zones de l'Atlàntic (p. ex., la zona de la Bretanya). En els darrers anys s'han pogut estudiar amb cert deteniment alguns conjunts d'àmfores del *limes* germànic, com el campament de *Novaesium* (Neuss) o el de Kops Plateau (Nijmegen). Aquests campaments de la Germània Inferior rebien àmfores de la Tarraconense, preferentment Pascual 1 i Oberaden 74, de les quals la gran majoria provenien dels tallers del Baix Llobregat. En aquest cas, hi ha poques marques que permetin aquest reconeixement, però les pastes ceràmiques són clarament d'aquesta zona productiva.

Així doncs, la indústria vinícola i la terrissaire del Baix Llobregat inicien en època d'August un creixement espectacular que els permet arribar en una generació als principals mercats de les províncies occidentals. De tota manera, serà una exportació limitada en el temps, ja que a partir de Tiberi costa trobar els seus productes tant en el *limes* germànic com a la vall del Roine (p. ex., Lió): altres productes semblen haver-los substituït en aquests mercats. Ara bé, a la vall del *Rubricatum* no s'observa cap canvi important en el volum de producció, però sí un canvi de l'envàs predominant, les àmfores Dressel 2-4. Juntament amb el canvi de contenidor, el vi laietà del Baix Llobregat canvia la seva destinació i ara es comercialitza preferentment a la ciutat de Roma.

Les darreres excavacions del port del mont Testaccio han proporcionat un nombre important d'àmfores Dressel 2-4 tarraconenses i unes seixanta-cinc marques en els seus pivots. Malgrat que no totes són llegibles, aproximadament un 70 % pertanyen als tallers amforals del Baix Llobregat. Marques com AND, AT, C, MAR, PAE, PHI, QV, QVA i VAL estan àmpliament documentades en aquest conjunt, que també té una bona representació de marques de les terrisseries del Vallès Oriental (regió de *Lauro*).

Finalment, val a dir que cada cop tenim més ben identificades les terrisseries de les quals provenen les marques trobades en els derelictes del golf de Lleó, a les quals s'ha atribuït com a origen el Baix Llobregat. De tota manera, encara queden per identificar un 10-15 % de les marques, la qual cosa fa pensar que no s'han localitzat totes les terrisseries de la vall del Llobregat. Resulta interessant que a la riba esquerra del riu, sobretot a la part baixa, no s'hagin identificat possibles tallers. Municipis com Esplugues, Sant Feliu o Molins de Rei podien ser susceptibles de comptar amb una altra terrisseria.

Si encara tenim aquests buits geogràfics en la producció, també sorgeixen alguns dubtes en les cronologies. Les troballes de les excavacions iniciades el 2004 del Mercat (Sant Vicenç dels Horts) i del carrer de Moragas, en què s'ha documentat un centre productor amb més de cent cinquanta marques noves, demostren que encara pot haver-hi moltes novetats en la producció de les terrisseries del riu Llobregat. Precisament, les excavacions del Mercat proporcionaren cronologies força modernes per a la producció de les Dressel 2-4 locals i per a algunes marques: fins als anys 120-150 dC d'acord amb els arqueòlegs. Si ja d'altres excavacions, principalment urbanes, havien proporcionat dades de continuïtat en la producció de la *Tarraconensis*, com és el cas de *Barcino*, sempre havia estat un dubte si es tractava d'àmfores residuals en aquells contextos. La

troballa d'àmfores Dressel 2-4 en aquesta cronologia en contextos de producció sí que resulta innovadora. Ara bé, hi ha una sèrie de contradiccions en les datacions d'algunes marques que requereixen una explicació.

Així doncs, el nostre coneixement de la producció vinícola i terrissaire del Baix Llobregat encara resta obert a noves troballes que puguin anar completant una imatge que cada dia és més nítida i clara, però encara incompleta.

En qualsevol cas, l'ager *Barcinonensis* se'ns presenta avui, pel que fa a la seva activitat vinícola i de producció amforal, a partir de la fundació de *Barcino*, com un territori molt actiu i molt important en el context mediterrani i de les províncies occidentals de l'Imperi. La suma de totes les aportacions que es fan en els estudis continguts en aquest llibre amb les ja publicades el 2009 en el fascicle 15 del Corpus, corresponent a les marques i terrisseries d'àmfores al Pla de Barcelona i especialment a l'entorn del nucli urbà de la colònia, ens comença a donar una visió bastant nítida tant de la importància d'aquesta activitat en el seu conjunt com de la complexitat que degué comportar l'organització del territori d'aquesta colònia, en el qual els diversos aspectes de la topografia, la propietat, la producció i el consum havien de generar un seguit d'interrelacions que l'arqueologia, mitjançant estudis com el que avui presentem, ens permet començar a albirar i que recerques futures dibuixaran encara amb perfils més nítids.